

A HORTHY-FASIZMUS TÁRSADALMÁNAK ÉS IDEOLÓGIÁJÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA

BALÁZS BÉLA

Az előadás — mint átfogó címe is mutatja — már témájánál fogva sem tart igényt a felmerülő kérdések részletekbe menő, dokumentált tárgyalására. Csupán arra teszek kísérletet, hogy az időnyújtotta megszabott keretekben vázaltszerűen összefoglaljam a Horthy-korszakban, illetve a Horthy-korszakkal összefüggő témakörben végzett több évi kutatásaim néhány tapasztalatát, tanulságát és azokból levonjak néhány következtetést.

Egy nemzet történelmének sorsfordulóiban nemcsak a közvetlen előzmények, kiváltó okok s a pillanatnyi események (bármely nagy horderejűek is azok) sűrűsödnek össze, hanem ugyanakkor a társadalom mélyében sokszor hosszú időközön keresztül érlelődő folyamatok is végső betetőzést nyernek. A gazdasági és társadalmi, politikai és ideológiai fejlődés folyamatai, ezek sajátosságai, az osztályerők mozgása, az osztályerőviszonyok alakulása — hosszabb távon azt a történeti talajt készítik elő, amelyen a nemzetek, országok nagy sorsfordulói megérlelődnek és lejátszódnak. A Horthy-fasizmus korszakát az 1918—19-es forradalmak, a dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság kora előzte meg. A Horthy-fasiszta uralmat 1944 katasztrófája és szégyene zárta le.

1919-ben, a Tanácsköztársaság fennállásának idején, a magyar nép, Szovjetország népeinek oldalán, a reakció erői elleni küzdelemben a nemzetközi haladás élén állott. 1944-ben, a fasizmus elleni világméretű harc nagy próbatételén, a magyar nép az utolsó helyre került, Magyarország Hitler utolsó csatlósának a sorsára jutott.

Mélységesen elgondolkoztató a nemzeti történelem e két, egymásnak gyökeresen ellentmondó sorsfordulója. Hogyan történt? — merül fel a kérdés. És a történésznek, mégha a teljes, kimerítő magyarázatra nem is tarthat igényt, mégis meg kell kísérelnie a válaszadást. Kézenfekvőnek kínálkozik az a magyarázat, hogy míg 1919 dicsőségét a *megelőző évtizedek* társadalmi és politikai fejlődése készítette elő, addig 1944 tragédiájának okai és előzményei a Horthy-fasizmus társadalmi és politikai viszonyaiban keresendők. Ez a magyarázat, habár alapvetően igaz, mégsem teljes. Ugyanis ellene lehet vetni, hogy egy sor más országban is, mint pl. Olaszországban vagy Bulgáriában,

Jugoszláviában, Lengyelországban stb. szintén fasiszta uralom volt, de a második világháború idején és főleg annak utolsó szakaszában, mégis a nemzet legszélesebb tömegeit átfogó ellenállási és partizánharc bontakozott ki. Miért nem került erre sor Magyarországon, amikor történelmünkben 1919 és 1848/49 messze világító, hatalmas ormai ragyognak?

A magyarázat, véleményünk szerint, végső soron 67-ben rejlik. Mi történt 1867-ben Magyarországon? Ismeretes, hogy ekkor a magyar nemesi közép- és nagybirtokosok kiegyeztek a Habsburgokkal, az osztrák uralkodó osztályokkal. A kiegyezés a nemzeti kérdést, (a függetlenség kérdését) felemásan oldotta meg a dualizmus keretében, de ez a megoldás, az akkori viszonyok között, a magyar uralkodó osztályokat, beleértve a burzsoáziát is, kielégítette.

A kiegyezés után aránylag gyorsütemű kapitalista fejlődés bontakozott ki, és e fejlődés folyamán a nemesség feudális hatalma mind szorosabban forrott össze a kialakuló modern bankrendszerrel és ipari tőkével.

A kiegyezéssel tehát az uralkodó osztályok, ha még oly felemásan, korlátok között és feudális maradványokkal terheltlen is, de a korszak döntő gazdasági kérdését: a tőkés fejlődés biztosítását, feltételeinek megteremtését megoldották. És ezzel nemcsak gazdaságilag erősödtek meg, hanem politikailag is. Ugyanis az Osztrák—Magyar Monarchia keretében meginduló, illetve meggyorsuló magyar kapitalista fejlődés olyan méretű volt, hogy magával tudta vinni, e fejlődés morzsáiból részeltetni tudta a dolgozó tömegek egy részét is, döntően a középrétegeket és a munkásosztály felső rétegét. A birtokos parasztok, városi kispolgárok, ha korlátozott mértékben is, részesültek a Monarchia kiterjedt piacának, nyersanyagforrásainak, és nem utolsósorban olcsó nemzetiségi munkaerejének hasznából. Az értelmiségiek, alkalmazottak a felduzzadt államapparátusban, a nemzetiségi területeken kínálkozó hivatalokban és egyéb munkakörökben helyezkedhettek el.

Ismételjük: ezek a kispolgárság számára kínáló gazdasági lehetőségek szűkkörűek voltak, de így is megvetették az alapjait a tőkés fejlődés élén álló és annak hasznát bőségesen lefölöző uralkodó osztályokhoz való szorosabb politikai kapcsolódásnak. Ha korlátozottabb mértékben, de a magyar kispolgárságra is áll az, amit Marx a francia kispolgárokról mondott, hogy „a magántulajdon főurait tekintették kis magántulajdonuk és kis előítéleteik természetes képviselőinek”. És a magyar magántulajdon főurai és fő képviselői a kiegyezés alapján álltak és még az ellenzéki 48-as és Függetlenségi Párt urai is a kiegyezést fogadták el alapul és csak a hatalomban való részesedés körül folytak a parlamenti csetepaték, a végeláthatatlan közjogi viták és az obstrukciók.

Persze ugyanakkor a magyar középrétegek széles tömegei nemzeti érzésűek, ellenzékiek, 48-asok is voltak, és bármikor politikai harcba lehetett őket vinni a nemzeti követelésekért, Bécs ellen.

Ez a harci készség azonban, amely a harcos 48-as hagyományokból táplálkozott, s amelyet 67 jogfeladása és felemás megoldásai szítottak, már nem talált vezető erőre. A 48-as Függetlenségi Párt, amelybe ezek a tömegek tömörültek, már csak demagógiájában volt a kossuthi örökség letéteményese, míg a valóságban már rendkívül messzire került a kossuthi nemzeti eszmétől és demokratikus forradalmiságtól. S ezen kívül is: mint mondtuk, ezeket a kispolgári tömegeket *politikai* harcba — és akár a legélesebb *politikai* harcba is — lehetett vinni a Habsburg uralom, Bécs ellen — és erre számos bizonyíték van. Ugyanakkor nincs bizonyíték arra vonatkozóan, hogy ezeket a tömegeket a dualizmus megdöntésére irányuló *fegyveres nemzeti felkelésbe* is be lehetett volna vinni.

Valószínűnek látszik az a feltevés, hogy az ellenzéki, 48-as kispolgárság ellentétes irányú fejlődési tendenciák örlőmalmába került. Míg történeti hagyományai, nemzeti sérelmei, politikai törekvései az ellenzékiesség, a Bécs-essel való szembefordulás felé hajtották, addig a dualizmus fennállásából és elsősorban a nemzetiségi területek birtoklásából következő egyes morzsányi előnyök és csenevész, de reális lehetőségek a fennálló helyzettel való megalkuvás és a passzív belenyugvás felé terelték.

Magyarországon tehát a társadalmi fejlődés objektív menete hozta magával, hogy a középrétegek nagy része a dualista rendszert körülbelül olyan fokig fogadta el, vele olyan mértékig békélt meg, amennyi éppen elegendő volt ahhoz, hogy a nemzeti forradalomra való felkészülés helyett, a 48-as és Függetlenségi Párt urai által irányított demagógia és politikai harcok útvesztőibe tévedjen. Egyébként az uralkodó osztályok egésze, beleértve a 67-es burzsoáziát is, gondoskodott róla, hogy minél több diverzióval vezesse le azokat az igaz ellenzéki, demokratikus és 48-as hangulatokat, amelyek a kispolgárságot fűtötték. Elsősorban a sovíniszta érzelmeket szították fel és igyekeztek a kispolgárságot imperialista célkitűzéseik lelkes hívévé tenni: a 30 millió magyar, a balkáni terjeszkedés, a három tenger által mosott magyar birodalom ábrándjairól van szó. A 48-as burzsoázia 67 revíziójának programjával fogta szekerébe a tömegeket.

Ezek az ábrándok és illúziók a középrétegek körében hálás talajra találtak. Ezek a rétegek, osztályhelyzetüknél fogva is, mint kisárutermelők, kistulajdonosok, értelmiségiek, különösen is fogékonyak a nacionalizmusra, számtalan szállal kapcsolódnak az uralkodó osztályokhoz és azok ideológiájához. Persze, ezek a rétegek ugyanakkor dolgozó rétegek is, úrelleenes, nagy-
tőkeellenes indulatok is fűtik őket, demokratikus törekvések is élnek bennük. Végeredményben a történelmi—társadalmi körülmények alakulásától, a konkrét helyzettől függ, hogy merre fejlődnek. A tények azt mutatják, hogy a kiegyezéssel teremtett viszonyok a magyar középrétegeket jobbfelé terelték. 67 féleredményei és félengedményei, a nemzetiségek feletti uralom és a magyar imperializmus mákonyos álmai, (amelyek azonban az adott történeti helyzet-

ben a széles tömegek számára a megvalósíthatóság látszatával bírtak) — együttvéve erősebbeknek bizonyultak, mint a kispolgárság demokratikus forradalmisága. A kiegyezés utáni fejlődés felemásságai, az uralkodó osztályok széleskörű nacionalista fertőzése, a középrétegek nagy tömegei számára szinte lehetetlenné tették az osztályfrontok világos felismerését.

Bonyolította a helyzetet az antiszemitizmus kérdése is, amiről a későbbiekben még lesz szó. A magyar kispolgárság nagytőkeellenes indulatai — az obejktív magyarországi helyzet közvetlen tükröződéseként — gyakran antiszemita élt kaptak. Azok a tömegek, amelyekben az antiszemitizmus gyökeret vert — bármennyire tőkeellenes indulatok is tüzelték őket — az osztályharc aktív tényezőivé már nem válhattak, a szocialista munkásmozgalommal való együttműködés útját már nem találhatták meg. Ezek a tömegek — mint ahogyan a tények mutatják — az uralkodó osztályok befolyása és azokon belül elsősorban a földbirtokosok, a klerikális reakció, a dzsentrik befolyása alá kerültek.

A pártviszonyok alakulása tükrözi az osztályerők csoportosulását. A középpolgárság és a városi kispolgárság zöme, a birtokos parasztság többsége, a középbirtokosok, az értelmiségiek nagy része a sokszor radikálisan ellenzékieskedő, de alapvetően csak a kiegyezés bizonyos fokú revíziójára törekvő 48-as Függetlenségi Pártba vagy a kormánypártba tömörültek. A birtokos parasztság egy másik része, főleg Dunántúlon, a klerikális Néppártba szervezkedik. A középrétegek többsége tehát (beleértve a parasztság zömét is) a földbirtokos és burzsoá pártok befolyása és vezetése alatt állott.

• A fentiek persze nem jelentik azt, hogy a magyar középrétegekben nem volt ingadozás, különösen a századforduló táján, valamint az azt követő évtizedekben is. Ekkor jelentős rétegei támogatták a munkásosztály harcát az általános, titkos választójogért, Magyarország polgári demokratikus átalakulásáért. Az 1909-ben alakult Justh-féle függetlenségi párt és a radikális párt, amelyek a kispolgárság radikális, demokrata elemeit tömörítették, vagy a Galilei-Kör egyes értelmiségi csoportjai eljutottak a szocialista munkásmozgalommal való együttműködésig, sőt, — az utóbbiak — a munkásság forradalmi pártja megalakításában való részvételig is.

Mindezt hangsúlyozva, mégis meg kell állapítanunk, hogy a középrétegek zömmel a dualizmust fenntartó uralkodó osztályok és azok pártjainak táborához tartoztak.

A kiegyezés pozitív vonásai tehát — ha korlátozott mértékben is, de kihatottak a középrétegek helyzetére és előidéztek politikai útjának fentvázolt alakulását. A munkásosztály döntő többsége és a szegényparasztság helyzetének alakulására ezek a pozitív vonások *nem* voltak hatással. A munkásság és a szegényparasztság helyzetének alakulására a kiegyezés negatív oldalai hatottak és szorították őket a politikai radikalizálódás útjára.

A magyar proletariátus és félproletár (szegényparaszti) rétegek fokozott forradalmiságának, — amely számos rokonvenést mutatott az orosz proletariátusával —, oka az volt, hogy a kiegyezéssel meginduló, illetve meggyorsuló sajátos magyar kapitalista fejlődés összes terhei rájuk nehezedtek. E fejlődés felemásságai, negatív és hátrányos oldalai — a nemzetiségeken kívül — őket sújtották. A munkásságra, egy keskeny réteg kivételével, az ország függő helyzete és a belőle eredő kettős, — hazai és külföldi — tőkés kizsákmányolás járma nehezedett, és emiatt fokozott mértékben nyomorodott el. A szegényparasztságot a földkérdés megoldatlansága, a félf feudális nagybirtok fennmaradása fosztotta meg életlehetőségeitől és készítette forradalmi fellépésekre.

Minderre bizonyíték a magyar munkásmozgalom és a magyar szegényparasztság mozgalmainak története.

A kilencvenes évek nagyarányú munkás- és agrárproletár mozgalmai már komoly veszélyt jelentettek az uralkodó osztályok számára. A harcos, forradalmi rétegeket nem törték meg, hanem megacélozták, még elszántabbá tették a rájuk zúduló üldöztetések, a Bánffy-kormány terrorista módszerei. Az 1905—6-os évek nagy tömegharcai, amelyekben széles szegényparaszti tömegek is részt vettek, a budapesti munkásság rendkívüli méretű és hevességű 1912. május 23-i megmozdulása, fokmérői voltak a magyarországi osztályellentétek fejlettségének. Ugyanakkor megmutatták azt is, hogy a középrétegek, azok politikailag aktív tömegei még nem szakadtak el a burzsoáziától, még nem sorakoztak fel a proletariátus oldalán, olyan mértékben sem, mint ahogyan 1905—7-ben Oroszországban történt. (Oroszországban ti. a gazdasági viszonyok fejletlensége, a cárizmus roppant maradisága és zsarnoksága váltotta ki a középrétegek forradalmiságát.)

A kiegyezés teremtette körülmények és ezek tartós fennmaradása azt eredményezték tehát, hogy a magyar munkásosztály jórészt csak a szegényparasztság, elsősorban az alföldi agrárproletariátus szövetségére támaszkodhatott a demokratikus forradalomban.

Az elmondottakból következik, hogy Magyarországon az imperializmus korában napirendre kerülő polgári demokratikus forradalomban a munkásosztálynak nemcsak a vezető, a hegemon szerepet kellett betöltenie, hanem pótolnia kellett a demokratikus kispolgári pártok hiányát vagy gyengeségét is. Ez a körülmény fokozott kötelességet rótt a munkásmozgalomra. A megalkuvásra hajló szociáldemokrata vezetés ebből a tényből is csak azt a következtetést vonta le, hogy inkább alkudozik a burzsoáziával, mintsem forradalmasítsa a néptömegeket.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amelynek vitathatatlan érdemei vannak a munkásság osztályöntudatának kifejlődésében, önálló politikai fellépésének, gazdasági harcainak megszervezésében, az imperializmus kialakulása után már nem teljesítette feladatát ; nem készítette elő elméletileg

és szervezetileg a munkásosztályt a ráváró döntő feladatok megoldására, s nem tömörítette köréje a szövetségeseik táborát. A magyar szociáldemokrata vezető réteg többségében a munkásarisztokráciából alakult ki, amely a dualizmus előnyeinek morzsáiból élt, és opportunist, reformista irányvonalat követett. A magyar haladás sorsdöntő kérdései az uralkodó osztályok és a reformista szociáldemokrata vezérkar közötti alkudozások, elvtelen paktálgatások tárgyává lettek, és ez egyet jelentett e kérdések megoldásának a végtelenségig való elodázásával.

A magyar munkásság jórészt ösztönösen járt a maga forradalmi útján, de még így is nemegyszer megrengette a monarchiát, és társadalmát a forradalom felé sodorta.

*

¶ A fentiekből következik, hogy 1867 egyik legnagyobb és hatásaiban legkárosabb, következményeiben legmesszebb gyűrűző „eredménye” az volt, hogy a magyar haladás legfőbb kérdésében — az 1848/49-ben befejezetlenül maradt polgári demokratikus forradalom végigvitelének és befejezésének kérdésében — egyaránt érdekelt osztályerőket megosztotta. Míg a proletár és félproletár rétegeket radikalizálta, forradalmasított, addig a középrétegeket — bizonyos gazdasági lehetőségekkel, politikai félengedményekkel — korrumpálta és a polgári demokratikus forradalom végigvitelében érdekelt osztályerőből a Habsburg monarchia, a dualizmus fennállását elfogadó, abba többé-kevésbé belenyugvó osztályerővé, és ezáltal az uralkodó osztályok tartálékává változtatta.

Véleményünk szerint az utolsó 100 esztendő magyar történelmének egyik nagy szerencsétlensége volt, hogy a középrétegek a fejlődésnek ezt az útját járták meg.

*

Felmerül a kérdés, hogyan következhetett be ilyen körülmények között 1918—19?

1918—19-ben a nemzet túlnyomó többsége, beleértve a középparaszt-ságot, a városi kispolgárságot, az értelmiséget, felvonult a munkásosztály vezette polgári demokratikus forradalomban. Később — kezdetben — támogatta a proletárdiktatúrát, fegyveresen szembefordult az antant félelmetes hatalmával, és három intervenció ország hadseregére volt szükség, hogy letiporja a magyar nép hősiességét a szabadságért, a boldogabb emberi életért, a haladásért. Hogyan történhetett meg ez, ha — mint láttuk — a középrétegek többsége 67 után a burzsoázia befolyása alatt állott? A magyarázat nyilvánvalóan abban rejlik, hogy a kispolgárság alapvetően ingadozó természetű, és politikai arculata kettős. Ebben a vonatkozásban természetesen a magyar kispolgárság sem kivétel. Mindaddig, míg a dualizmus és a monarchia bizonyos érvényesülési lehetőségeket biztosított számára,

gazdasági és politikai törekvéseit részben kielégíthette, addig igényei és követelései nem terjedtek túl az adott rendszer keretein, megelégedett azzal, hogy a burzsoázia, főleg a 48-as függetlenségi burzsoázia függvénye legyen.

Az első világháború menete azonban alapvető fordulatot idézett elő a kispolgárság mentalitásában, politikai gondolkozásában. A frontokon elszenvedett sorozatos kudarcok, a magyar csapatok különösen nagyarányú vérvesztése, a háterszág nyomora és nélkülözései — egy maroknyi haszonélvező kivételével — az egész nemzetet sújtották. Rengeteg magyar család siratta a messzi frontokon elpusztult hozzátartozóit, megrokkant, megsebesült vagy fogságba esett szeretteit. Az imperialista háború kegyetlen valósága szétverte azokat a nacionalista, imperialista illúziókat, amelyeket a reakció erői oly mesteri kézzel szövögettek és élesztgettek a kiegyezés utáni békés évtizedekben. A forradalmi válság felé haladó események elmosták, jelentéktelenné tették azokat a gazdasági, államszervezeti különbségeket is, amelyek pl. a cárizmus és a dualizmus között fennállottak, és amelyek többek között a magyar kispolgárságnak a monarchista burzsoáziához való szorosabb kapcsolódását eredményezték. A monarchia fennállásából folyó bizonyos gazdasági lehetőségeket, amelyek a kispolgárság számottevő rétegeinek egzisztenciáját többé-kevésbé biztosították, a háború tönkretette. A birtokos parasztokat, városi kispolgárokat éppen úgy kivitték a frontra, mint a szegényparasztokat, és a munkásoknak azt a részét, amelyet nem foglalkoztattak a hadiüzemekben. A többnyire az asszonyok gondjaira bízott kis gazdaság, műhely sokszor tönkrement vagy a betevő falatot is alig tudta előteremteni a családnak. Hasonló volt a helyzet az értelmiségiekénél, akiknek nagy része szintén kikerült a frontra, és távollétükben a család az elégtelen hadisegélyből vagy az asszonyok rosszul fizetett munkájából tengődött. A háború, de különösen a háború utolsó 1—2 éve általános gazdasági leromlást hozott, és ugyanakkor bizonyos nivellálódást eredményezett a dolgozó osztályok között.

Ezzel párhuzamosan politikailag is közeledtek egymáshoz a katonai és dolgozó tömegek, amelyek a frontokon és a háterszágban sok tekintetben egyforma felismerésekre jutottak: elsősorban arra, hogy a háború céltalan és értelmetlen. Ezek a tömegek a háború vége felé egyre élesebben és hangosabban kritizálták a rendszert.

Ebben a folyamatban természetesen a munkásosztályé volt a vezető szerep. A háború által agyongyötört, az uralkodó osztályokból fokozatosan kiábránduló kispolgárság kezdte rokonszenvvel nézni a munkásság háborúellenes harcát, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, részben annak hatására, mind nagyobb lendületet vett.

Hogy a magyar munkásság az Októberi Forradalom után az elsők között mozdult meg és lépett az orosz munkásság nyomdokaiba, annak okai nyilvánvalóan azokban a hasonlóságokban keresendők, amelyek a magyar és orosz

munkásság gazdasági és politikai helyzete között fennállottak s amelyekről fentebb szoltunk.

1918 vége felé a frontokon megkezdődött az összeomlás, és a nemzeti-ségek elszakadtak a monarchiától. Ezzel a nép szélesebb tömegeire és első-sorban a kispolgárságra gyakorolt burzsoá befolyás utolsó és talán legnagyobb tartóoszlopa is kidőlt. A háborúért és a velejáró mérhetetlen szenvedésekért, a szétfoszlott illúziókért felelős burzsoázia rohamosan vesztette el erejének és tekintélyének még a maradványait is, gyűlöletessé vált az egész nép előtt, és szinte teljesen elszigetelődött. Ebben a helyzetben a kispolgárság azon csoportjai is, amelyek a legszorosabban kapcsolódtak az uralkodó osztályok-hoz (pl. az állami alkalmazottak, a rendőrség tagjai, katonatisztek stb.) — még ezek is leszakadtak a burzsoázia oldaláról, és sűrű sorokban zárkóztak fel a forradalmi proletártömegek és katonák mögé. Ez a mozgásba jött óriási tömeg, a nemzet többsége söpörte el órák alatt, minden különösebb elő-készítés és irányítás nélkül a Habsburg-monarchiát és juttatta hatalomra a polgári demokrata Károlyi Mihályt és kispolgári demokrata társait: a polgári radikálisokat és a reformista szociáldemokratákat.

Ugyanezek a tömegek néhány hónappal később helyeselték és támogat-ták a Tanácsköztársaság kikiáltását is. Ismeretes, hogy Károlyiék, akiket részben a kispolgárság képviselőinek lehet tekinteni, önként adták át a hatal-mat a proletáriátusnak. De még ha ezt a tényt nem is vesszük számításba, akkor is meg kell állapítanunk, hogy a proletárdiktatúra első heteiben a kispolgárság nagy tömegei követték a munkásságot, támogatták, rok-on-szenvvel nézték a proletárdiktatúrát, és erre megvolt az okuk. Az uralkodó osztályok már bebizonyították teljes képtelenségüket arra, hogy az országot kivezessék válságos helyzetéből, és a polgári demokraták próbálkozása is összeomlott. Ezzel szemben a proletariátus aktivitása és szervezettsége foko-zódott, és a Kommunisták Párt megalakulása után olyan forradalmi elszánt-ságot mutatott, amellyel szemben sem a burzsoázia, sem az ingatag tömeg-bázissal rendelkező kispolgári demokrácia nem tudott semmit szembeállítani. A jobboldali szociáldemokrata vezetők is jórészt elvesztették befolyásukat. Ebbe a helyzetbe robbant be a Vyx-jegyzék, amely újabb területi követelé-sekkel lépett fel (a tiszántúli részekből pl. 25 000 km²-t akart leszakítani, felvetette egy cseh-jugoszláv korridor tervét stb.).

A Vyx-jegyzék óriási felháborodást, elkeseredést váltott ki. A kispolgári tömegek bizalma nem utolsó sorban azért fordult a munkásosztály, a kommu-nisták felé, mert egyedül ők tanúsítottak kellő erőt és elszántságot az országot megnyomorítani szándékozó antant-követelésekkel szemben.

A Magyar Tanácsköztársaságot, amely fennállásának és hősi harcainak négy és fél hónapja alatt örökre beírta nevét és tetteit a magyar nép és a nemzetközi munkásmozgalom történetébe, az imperialista intervenció fojtotta meg. De bukásához hozzájárultak a szociáldemokraták árulása és a magyar

kommunisták hibái is. Mindezek az okok együttvéve a kispolgárságnak a forradalomtól való elszakadását és a burzsoázia oldalán való újbóli felsorakozását eredményezték.

A döntő ok, aminek következtében az 1918–19-es években a politikai erőviszonyoknak ez a gyors megváltozása, a kispolgárság széles tömegeinek az egymással szemben álló politikai fő erők valamelyike köré való gyors tömörülése, a burzsoáziától a forradalmi proletariátusig és a forradalmi proletariátustól vissza az ellenforradalmi burzsoáziáig való ingadozása megtörtént, nemcsak a kispolgárság osztálytermészetében, a történeti helyzetekben keresendő, hanem — nem utolsósorban — a magyarországi osztályerők történetileg kialakult csoportosulásában is. Magyarországon a társadalmi erők, politikai viszonyok polarizáltabbak voltak, mint a cári Oroszországban és Európa más országában.

A reakció, az ellenforradalom és a forradalmi munkásmozgalom erői között nem voltak a kispolgári demokráciának olyan jelentős politikai erői, amelyek külön, jól körülhatárolható szint képviseltek volna a magyar társadalom politikai spektrumában. Amikor a proletariátus vereséget szenvedett és az ellenforradalmi burzsoázia felülkerekedett, a kispolgárság és politikai képviselői, követve mélyen gyökerező tradícióikat, megszokottságaikat, amelyeket a forradalom 9–10 hónapja elhomályosított, de kiirtani nem tudott, felsorakoztak mellette, elfogadták vezetését, anélkül, hogy egy kispolgári demokratikus irányzat kialakítására komolyabb kísérletet tettek volna. A továbbiak során részben ők alkották az ellenforradalmi rendszer tömegbázisát, vagy a totális fasizmus híveivé szegődtek. Nagy részük politikai passzivitásba süllyedt, kiszolgáltatottan az ideológiai fertőzés különböző válfajainak. A kispolgárságnak csak kis része tartott ki a haladás, a demokrácia eszméi mellett, és aránylag csekély része harcolt aktívan, a munkásosztály élenjáró harcosaival vállvetve, az ellenforradalmi rendszer, a szélsőséges fasizmus előretörése ellen.

*

A proletárdiktatúra leverése után, a fehérterror időszakában Magyarországon fasiszta jellegű ellenforradalmi diktatúra jött létre. Milyen körülmények között vetődött fel a Horthy-rendszerben a magyar haladás legfőbb kérdése: a polgári demokratikus forradalom végigvitele és befejezése?

A Horthy-korszakban a magyar társadalom szerkezetében alapvető változás nem történt. A feudális maradványok, a fejlettebb imperialista országoktól való függő viszony, továbbá a polgári fejlődés magyarországi sajátosságai határozták meg továbbra is a történelem menetét, azzal a különbséggel, hogy a kapitalizmus általános válságának a talaján a gazdasági és társadalmi ellentmondások még jobban elmélyültek és kiéleződtek. Ugyanakkor, részben a dualizmus korszakának örökségeként *tovább éltek*,

részen az új történeti körülmények között *működésbe léptek* olyan tényezők is, amelyek a tömegek előtt elhomályosították, megnehezítették a magyar társadalom megoldásra váró kérdéseinek világos felismerését.

Lényegében ugyanaz a jelenség játszódik le az ellenforradalmi Magyarországon, mint a dualizmus korszakában : az osztályfrontok összezavarodása egy sor objektív gazdasági—társadalmi és szubjektív ideológiai tényező következtében.

Melyek voltak ezek a tényezők?

A néptömegek forradalmi harca nyomán, 400 éves elnyomás után, 1919-ben Magyarország független állam lett. Függetlenségünket azonban a nemzetközi és a hazai ellenforradalom megsemmisítette. A Horthy-Magyarország függetlensége más jellegű volt. Az imperialista intervenció volt a bábája és léte elszakíthatatlanul az imperializmus reakciós erőihez kapcsolódott, amelyek fenntartották és törekvései megvalósulásához segítették. Miután a fasiszta Németország a világpolitika porondjára lépett, Horthyék Magyarországa, agresszív törekvéseinek és ellenforradalmi jellegének megfelelően, Hitlerrel lépett szövetségre. Az Ausztriától való függőséget tehát olyan függetlenség váltotta fel, amely a nyugati imperialistákhoz, majd a fasiszta Németországhoz fűződő gazdasági és politikai kapcsolatokkal volt terhes. E bizonyosmértű függő viszony azonban a teljes állami szuverénitás burkában jelentkezett, és — eltekintve egyes időszakoktól, pl. a második világháború éveitől — valóban laza volt. A függetlenség megcsorbitása tehát nem volt olyan könnyen látható, mint a dualizmus korában, mert az a nép számára hozzáférhetetlen és ellenőrizhetetlen gazdasági és politikai szerződésekben érvényesült, és gyakran a legvadabb nacionalista demagógiával leplezték. A dolgozó tömegek — többi között az újjászerveződő proletár élcsapat viszonylag szűkkörű tevékenysége miatt — *nem indulhattak harcba* olyan célért, amelynek igazságát saját, közvetlen tapasztalataik útján nem tudták ellenőrizni. Ilyenformán még a dualizmus korának 48-as ellenzékiisége is — amelyet az Ausztriától való mindenki által látható, érezhető függő viszony állandóan táplált, ébrentartott —, elsekélyesedett, kiapadt.

Hasonló aberrált fejlődésen ment keresztül a soknemzetiségű magyar állam problémája is. — A monarchia felbomlása után létrejött nemzeti államokat a magyar uralkodó osztályok nem tekintették végleges államalakulatoknak. A nemzetiségi kérdés megoldatlanságában rejlő konfliktusok, amelyek nagyrészt előidézték a monarchia összeomlását, áttevődtek a külpolitika síkjára. A Horthy-rendszer dühödt revizionizmusa a magyar imperializmus agresszivitását sokszorososan meghatványozta.

A sovinszta, irredenta propaganda magábaszívta a nemzeti sérelmekből fakadó tömegindulatokat és elkeseredést, amelyet az uralkodó osztályok állandóan szítottak. Ezzel megnehezítették azt, hogy a tömegek, elsősorban az értelmiségiek, a közép- és kispolgárság felismerjék a magyar társadalom igazi problémáit, a magyar nép igazi érdekeit.

„A magyar birodalmi” gondolat a magyarság számára katasztrófa-politikát jelentett, de ez a katasztrófa-politika tömegtámogatást élvezett a magyar társadalomban, ebben a kérdésben a szélső jobboldaltól a polgári demokratikus erők nagy részéig egyetértés alakult ki. Ezen a bázison az uralkodó osztályok hozzáköthették az ország sorsát a náci Németországhoz — mellette végig ki is tartottak, anélkül, hogy nagyobb belső ellenállástól tartaniuk kellett volna.

A Horthy-Magyarország revizionista politikájának nemzetellenes tartalma csak akkor kezdett megvilágosodni a tömegek előtt, amikor a második világháború eseményei kezdtek széteszteni azt a sűrű ködöt, amelyet a fasiszta propaganda borított az országra, s itt-ott kezdett gyökeret verni az a felismerés, hogy a német imperializmussal és fasizmussal kötött szövetség a nemzetet nyomorba és pusztulásba dönti. De még akkor is nagy tömegek tartottak ki a német fasizmussal való szövetség mellett. A magyar szupremácia gondolata mint választóvonal ékelődött a magyar *demokrácia* erői közé is, és egészen az ország német megszállásáig hátráltatta, megakadályozta a Kommunista Pártnak a nemzet demokratikus, hazafias erőivel való összefogását. Amikor az antifasiszta egységfront létrejött, már nem tölthetett be olyan pozitív szerepet, mint azokban az országokban, ahol kedvezőbb társadalmi körülmények között, már korábban megvalósult.

Továbbá :

A Horthy-fasizmus sajátos többpártrendszerű „alkotmányos” és „parlamentáris” államformát teremtett, amelyben megtűrték a veszélytelen Szociáldemokrata Pártot és az ártalmatlan polgári ellenzéki pártokat, de illegálitásba szorították és kegyetlenül üldözték a Kommunista Pártot. A fél-liberális látszatok és álalkotmányos formák elfedték a Horthy-rendszer fasiszta vonásait, azt az illúziót keltették szélesebb tömegekben is, hogy a Horthy-rendszer gyökeresen különbözik a német és olasz típusú fasizmustól. A Horthy-rendszernek ez a sajátossága többféle okból eredt.

A magyar ellenforradalmi kormányzás létrejöttékor még elevenen hatottak 1918–19 emlékei, ezt a demokratikus örökséget nem lehetett azonnal felszámolni. Továbbá tudott dolog, hogy a felülkerekedő ellenforradalmat nem tömegmozgalom segítette hatalomra, hanem a nyugati imperialisták. Az uralkodó osztályok biztonságos hátvéd hiányában, kizsákmányoló uralmuk eszmei—erkölcsi alátámasztására, szinte kizárólagosan a történelmi jogfolytonosságra hivatkoztak. Ezért a megelőző korszakok és a dualizmus egyes tradicionális intézményeit (pl. a parlamentarizmust, a jogszolgáltatást stb.). megfelelő módosításokkal, átültették az ellenforradalom talajára.

Magyarországon tehát az uralkodó osztályok nem kispolgári összetételű tömegpárt segítségével vezették be és gyakorolták a fasiszta diktatúrát — mint Német- vagy Olaszországban — hanem egyes, már többé-kevésbé hagyományossá vált intézmények megőrzésével, egyszóval konzervatívabb és

egyben megtévesztőbb módon. A parlamentáris formák fenntartását egyébként az uralkodó osztályok különböző csoportjai: a horthysták és legitimisták, majd később a német- és angolbarátok közötti ellentétek is szükségessé tették. Az ellenforradalmi parlamentarizmus keretében működő polgári ellenzéki pártok azonban természetesen nem lehettek a néptömegek igazi harci szervezetei.

A Horthy-korszakban az „alkotmányosság” és a „parlamentarizmus” nem a népjogok biztosítója volt, hanem a magyar fasizmus fügefalevele. Az ország ellenzéki pártjai az ellenforradalmi rendszer szálnalmas kreatúrái és kitartottjai voltak. A látszat azonban sok tekintetben mást mutatott. A parlamentben sokszor heves csatákat vívtak egymással a baloldali ellenzék és a kormánypárt képviselői, megtámadtak egyes kormánypárti személyiségeket, s az ellenzéki tömegek joggal hitték, hogy azok a pártok, amelyekre szavazatukat adták, mégiscsak valamiféle demokratikus ellenzékét képviselnek. Persze, némi igazság volt is ebben. Az ellenzéki képviselők szóvátették a Horthy-rendszer egyes visszaállításait, és a maguk módján törekedtek arra, hogy megőrizzék és esetleg kiterjesszék a demokratikus jogok maradványait. Csakhogy ez az ellenzéki rész volt az ellenforradalmi rendszer politikai szervezetének, teljesen beleilleszkedett az uralkodó osztályok kül- és belpolitikai programjába. A legcsekélyebb mértékben sem érintette a rendszer alapjait, amelyeket az ellenzéki pártok éppúgy megváltoztathatatlanak fogadtak el, mint maga a kormánypárt. Azért a korlátozott legalitásért és mozgásszabadságért, amelyet a Horthy-rendszer „alkotmányossága” és „parlamentarizmusa” nyújtott az ellenzéki pártoknak, viszonzásul azok szentesítették a fasizmust. Tömegeiket nem vezették kérlelhetetlen harcra a rendszer ellen, hanem belesüppedtették egy lagymatag, tehetetlen, az uralkodó köröknek mit sem ártó ellenzékieskedés kiüttlanságába. A legális baloldali ellenzéki pártok (szociáldemokrata, kiscgazda stb.) elvtelen szerepe különösen akkor éreztette káros hatását az egész nemzet sorsára, amikor napirendre került az antifasiszta népfront megteremtése. Az illegális Kommunista Párt erőfeszítései ellenére, a legális ellenzéki pártok vonakodása miatt, csak nagy késéssel, az ország német megszállása után, 1944-ben jött létre az antifasiszta koalíció, a Magyar Front.

A fentiekből is kitűnik, hogy a polgári demokratikus forradalom végigvitele szempontjából az ellenforradalmi Magyarországon még bonyolultabb, a haladás erői szempontjából még kedvezőtlenebb politikai körülmények alakultak ki, mint a dualizmus korszakában. És bár a gazdasági viszonyok romlása, a dolgozó tömegek pauperizálódása objektív kedvező talajt teremtettek forradalmi népmozgalom kibontakozására, a nagy világgazdasági válság éveinek kivételével mégsem került erre sor.

Az ellenforradalmi rendszerben tehát a középrétegek milliós tömegeinek jobbratulódása fokozódott. A fasizálódó uralkodó osztályok befolyása

alá került kispolgári tömegek körében a modern technika minden vívmányával felszerelt propagandagépezet, az iskola, az egyház, a hadsereg terjesztette a nacionalista, sovinszta eszméket, a kommunistaellenességet, az antiszemitizmust, és a revans, a revizionizmus gondolatát. Az uralkodó osztályok okultak a forradalmak tapasztalataiból, s a legrafináltabb eszközökkel szították a lelkekben a faji, vallási előítéleteket, a szomszéd népek gyűlöletét, hogy minél jobban megosszák a néptömegeket. A Horthy-fasizmus ideológiáját soha nem foglalták zárt rendszerbe. Sajátossága, hogy magába foglalta a feudális-klerikális ideológiai örökséget és a sovinszta ideológiai hagyományt: a kiegyezés utáni magyar birodalmi gondolat fantazmagóriáját. Ezt az egész reakciós ideológiai egyveleget a restaurált uralkodó osztályok kiegészítették a magasra felszított antiszemitizmussal és revizionizmussal. Ez a széleskörű ideológiai fertőzés elsősorban azokban a középrétegekben talált talajra, amelyeket korábban is áthatott az uralkodó osztályok ideológiája, demokratikus hagyományokkal alig rendelkeztek, vagy pedig azok már üres frazeológiává változtak.

Az ellenforradalmi uralkodó osztályok, Horthyék, ilyenformán akarva és akaratlanul is, tudatosan és spontánul is alakították ki ideológiájukat és a maguk szempontjából nem lebecsülendő módon alkalmazkodtak a magyar fejlődés sajátosságaihoz, amikor arra törekedtek, hogy a magyar fasizmus ideológiáját a megelőző korszakok mélyen gyökerező reakciós hagyományaira építsék. A nacionalizmusnak, antiszemitizmusnak, revizionizmusnak, klerikalizmusnak külön-külön és együttvéve is volt visszhangja szélesebb tömegekben is és elsősorban a középrétegekben. Ezeknek a tömegeknek nagy része alapvetően nem volt fasiszta, sőt demokratikus elemek is vegyültek gondolkodásában. Ezekben a tömegekben a reakciós hagyományok mellett, velük elvegyülve mélyen gyökereztek a kurucos, 48-as, demokratikus hagyományok is. És az 1918–19-es forradalmak emlékei, tapasztalatai sem múltak el nyomtalanul felettük. Ezért egy olyan zárt fasiszta ideológiai és politikai rendszer számára, mint pl. a hitlerizmus volt, ezek a tömegek nem voltak megnyerhetők. Bizonyíték erre, hogy a nyilas pártok, amelyek a hitlerizmust utánozták és másolták, tevékenységük fénykorában is csak a magyar társadalom egy kisebbik részét tudták befolyásuk alá vonni: döntően deklasszált és lumpenproletár elemeket, városi kispolgári elemeket és a szegénység legelmaradottabb rétegét.

A dolgozó tömegek nagy többsége, beleértve a középrétegek többségét is (s elsősorban a birtokos parasztságot) sohasem állott volna egy ilyen náci jellegű, körülhatárolt, zárt fasiszta ideológiai és politikai rendszer mellé. Ezt tudták, vagy érezték a Horthy-fasiszták is, ezért nem is törekedtek arra, hogy a tömegeket úgy fogják be ideológiájuk és politikájuk szekerébe, mint pl. ahogyan azt a hitleristák a német tömegek nagy részével cselekedték. A Horthy-fasiszták nem a tömegek ideológiai és politikai „beszervezésére”

törekedtek, hanem az ideológiai fertőzés legkülönbözőbb válfajainak széleskörű elterjesztésére a néptömegek között. Arra törekedtek, hogy a reakciós-fasiszta eszmék különböző hálóiiban és horgain a nép mind szélesebb rétegei akadjanak fenn, olyan rétegek is, amelyekben demokratikus hagyományok és törekvések éltek, s amelyek egy zárt fasiszta rendszert vagy tömörülést soha nem fogadtak volna el. Ennek a ravasz propagandának volt az eredménye, hogy a Horthy-rendszerben oly gyakori volt a becsületes, dolgozó embernek az a típusa, amely egy sor alapvető kérdésben a haladás, a demokrácia mellett foglalt állást, de egy kérdésben, pl. az antiszemitizmus vagy revizionizmus kérdésében megbicsaklott, megtorpant és ezen a vonalon — sokszor anélkül, hogy tudná, vagy akarná — a fasizmus hálójába került, a fasizmus továbbélését segítette elő.

Kétségtelen azonban az is, hogy ezeknek a mérgező fasiszta eszméknek soha nem lett volna olyan visszhangjuk, ha magában az objektív valóságban, a magyar társadalom szerkezetében nem lettek volna olyan elemek, amelyek ezen eszmék jogosultságát látszólagosan indokoltnak tüntették fel. A magyar nagyburzsoázia és középburzsoázia zsidószármazású volt. Így az antikapitalista indulatokat számos esetben a fasiszta propaganda elég könnyűszerrel át tudta vinni a faji ellentétek síkjára és jelentős tömegekben fel tudta szítani a faji gyűlöletet, az antiszemitizmust. Persze a fasiszta demagógia szándékosan általánosított. Szándékosan hagyta figyelmen kívül azt a statisztikailag is bizonyítható tény, hogy a magyarországi zsidóságnak csak egy kisebbik része tartozott a kizsákmányoló osztályokhoz, míg a többség a dolgozó osztályokhoz, zömmel a kispolgársághoz és kis részben a proletariátushoz tartozott. A fasiszta propaganda a tömegek tapasztalatainak azt a részét általánosította, amely a zsidó burzsoázia kizsákmányoló szerepével és tevékenységével volt kapcsolatos. Ezt használta ki, torzította el és sulykolta be ezer úton és módon a tömegekbe.

Ezért a baloldali, szocialista erők dolga nehezebb volt Magyarországon, mint pl. azokban az országokban, ahol ilyen probléma nem létezett. A kapitalizmus leleplezésére irányuló erőfeszítések lépten-nyomon beleütköztek a fasizmus antiszemita diverzióiba. Jelentős tömegek, amelyek a fasiszta propaganda hatása alá kerültek, képtelenek voltak túljutni az ún. zsidókérdésen. És habár antiszemita indulatuk mélyén sok esetben egy antikapitalista igaz mag húzódtott meg, tudatukon már reménytelenül a fasizmus által felszított faji gyűlölet vagy enyhébb esetekben, és ez volt a gyakoribb, a zűrzavar és a bizonytalanság uralkodott el.

Hasonló volt a helyzet a revizionizmus kérdésében is. A két világháború közötti időszak már a kapitalizmus általános válságának időszaka, amelyben fokozódik a néptömegek létbizonytalansága. A magyar társadalmi szerkezet elmaradottsága, feudális vonásai csak fokozták a legszélesebb tömegek létbizonytalanságát, az ellátatlanságot, a nyomort, a munkanélküli-

séget. Az uralkodó osztályok azonban minderre magyarázatul Trianont vetették be a köztudatba. A volt nemzetiségi területek elvesztése és velük együtt az ott élő magyarság elszakadása, valóban olyan fájó sebe volt az akkori magyar társadalomnak, amely kiválóan alkalmas volt arra, hogy lelkiismeretlen kezek által felpiszkálva mérgező kelevénnyé váljék. Az uralkodó osztályok természetesen egy percig sem haboztak, hogy a legmesszebbmenően és a leglelkiismeretlenebbül kiaknázzák azokat a diverziós lehetőségeket, amelyeket ez a kérdéskomplexum magában rejtett.

Nagymagyarországgal kapcsolatban szélesebb tömegekben és elsősorban a középrétegekben számos hagyomány és illúzió élt, amelyek még a Monarchia fennállása idején gyökereztek meg és terjedtek el. A Horthy-fasiszta Magyarország gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai a Monarchia viszonyaihoz képest, elsősorban a középrétegek számára, a leromlás, a visszaesés, a fokozódó létbizonytalanság képét mutatták. Kézenfekvő volt, hogy ezek a tömegek problémáik megoldásának keresésében könnyen beleestek abba a hálóba, amelyet az uralkodó osztályok oly sűrűn szövögettek körülöttük a revizionista propaganda szálaiból. A revans, az elvesztett nemzetiségi területek visszaszerzése, az elszakadt magyarság visszahozása, Nagymagyarország visszaállítása olyan jelszavak voltak, amelyeknek széles tömegvisszhangjuk volt. Hogy mindezek a követelések történetileg már túlhaladtak voltak, mert a volt nemzetiségek már régen nemzeti öntudatra ébredtek, és nem akartak újra magyar uralom alá kerülni, hogy az elcsatolt területeken számszerűen többségben voltak, hogy a revizionizmus véres, pusztító háborút jelent, amely a magyarság tízezreinek pusztulását jelenti, s amely nem old meg semmit stb., arra természetesen csak kevesen gondoltak. Az uralkodó osztályok az egész magyar életet át-meg-átszötték, át-meg-átitatták a revizionizmus gondolatával, a szomszéd népek gyűlöletével. És ennél a kérdésnél újra találkozunk a becsületes magyar dolgozó embernek avval a típusával, aki számos kérdésben haladó, demokratikus álláspontot foglalt el, de a revizionizmusnál megtorpan, ennél az egy pontnál akaratlanul is a burzsoáziával, a Horthy-fasisztákkal került egy frontba, az ő uralmukat segítette fenntartani.

Hasonló volt a helyzet a klerikalizmus kérdésében is. Magyarország lakosságának széles rétegei vallásos érzületűek voltak, de nem voltak klerikálisok. Az egyházak és mindenekelőtt a katolikus egyház összefonódása az uralkodó osztályokkal, nagybirtokos mivolta, túlságosan is látható és érezhető volt a dolgozó osztályok számára, semhogy összetéveszthették volna saját érdekeiket az egyház e világi érdekeivel. Bizonyíték erre, hogy a klerikális reakció, habár több ízben is, főleg a Tanácsköztársaság leverése után, komoly erőfeszítéseket tett politikai tömegpártok létrehozására, ez irányú próbálkozásai alapvetően nem sikerültek. Hasonló sors érte a különféle klerikális szervezeteket is, elsősorban a keresztény szocialista szervezeteket, amelyeknek sohasem sikerült valamelyest is jelentős tömegbázisra szert tenni.

A klerikális reakció tehát — amely fenntartás nélkül a Horthy-rendszer szolgálatában állott — más utakon gyakorolt befolyást a néptömegekre.

Első helyen kell megemlíteni az iskolákat. Horthy-Magyarországon az elemi iskolák 44—45%-a és a középiskoláknak több mint 50%-a a katolikus klerikális reakció kezén volt. Ezekben az iskolákban a vallásos irányú nevelés összefonódott a Horthy-rendszer iránti hűségre való neveléssel. E nevelés egyik alapelve a tekintélytisztelet volt.

A Horthy-rendszer érdekében folytattak propagandát a klerikális sajtó, és mindazok a szervezetek és intézmények, ahová a klerikális reakció befolyása eljutott. Nehéz ma pontosan lemérni, hogy milyen tömegekre hatott az a klerikális propaganda, amelyet az iskoláktól a szószerig, a szószéktől a leventéig, a Nemzeti Ujságig és Új Nemzedékig folytattak, de az megállapítható: ha a szélesebb vallásos néprétegekben és elsősorban a közép-rétegekben bizonyos illúziók terjedtek el a Horthy-fasizmus „keresztény” és „nemzeti” jellegét illetően, akkor abban a magyar klerikalizmusnak nem kis szerepe volt.

A Horthy-fasizmus korszakában tehát az osztályfrontok tovább bonyolódtak, tovább kuszálódtak és rendkívül megnehezítették a tömegek számára a helyes politikai állásfoglalást. Az illegalitásba szorított és kegyetlenül üldözött Kommunista Párt propagandája és felvilágosító tevékenysége csak a dolgozó tömegek egy kisebbik részéhez ért el, míg a széles dolgozó rétegek reménytelenül őrlődtek a súlyos gazdasági viszonyok által keltett forradalmi indulatok és az ellenforradalmi terrortól való félelem, valamint a fasiszta ideológiai félrevezetés különböző csapdái között.

A fentebb érintett okok következtében az a politikai válság, amely — a többi megszállt országokhoz hasonlóan — a második világháború végén Magyarországon is érlelődött, nem jutott el a fegyveres felkelésig. Az uralkodó osztályok az utolsó percig kezükben tartották az ország vezetését, nem következett be az államhatalom széthullása (mint pl. Olaszországban), sem pedig nagy részének átállása (mint pl. Romániában). A magyar államhatalom legnagyobb része: a hadsereg, a csendőrség, a rendőrség és a közigazgatás nagyjában és egészében kiszolgált a Szélsőségesek is, és csak a szovjet hadsereg csapásaira hullott szét, illetve Németországba is követte a menekülő hitleristákat.

Az objektív helyzet éppúgy, sőt még inkább kedvezett a forradalmi válság bekövetkezésének, mint Európa más leigázott országaiban. A nemzet céljaitól idegen háború súlyos véráldozatai, az amúgy is alacsony életszínvonal állandó romlása, továbbá a polgári demokratikus átalakulás összefonódása a nemzeti függetlenség kivívásával, olyan helyzetet teremtettek, amely föltöttebb alkalmas volt arra, hogy a nemzet legszélesebb tömegei harcra induljanak a demokratikus forradalom zászlaja alatt. Ez azonban nem így történt. A nemzetnek csak kis töredéke szállt szembe fegyveresen

a német fasisztákkal és a magyar hazaárulókkal. Ennek az a magyarázata, hogy a néptömegek tudatosságának és szervezettségének foka messze elmaradt a követelményektől. Az objektív és szubjektív feltételek találkozása nélkül forradalom, fegyveres felkelés nem robbanhat ki, és a legkedvezőbb történelmi helyzet is javarészt kiaknázatlan marad.

A magyar nép többségének politikai felkészületlensége, világnézeti bizonytalansága, befolyásolhatósága — nem voltak véletlen tulajdonságok. A magyar társadalmi—történelmi fejlődésnek sajátosan kedvezőtlen menete hosszú korszakokon keresztül elzárta a demokratikus eszmék beáramlását, és kiszolgáltatta a népet Európa egyik legreakciósabb uralkodó osztályának. Ezek az uralkodó osztályok évszázadokon át szinte a művészi tökélyig fejlesztették az erőszak alkalmazását és félrevezetést, s óriási tömegeket rettentettek el minden demokratikus törekvéstől, süllyesztettek tudatlanságba, tehetetlenségbe és fertőztek meg különféle reakciós eszmékkel.

A magyar nép többsége a háború utolsó szakaszában is ingadozott saját érdekeinek józan felismerése, az események reális értékelése, valamint a reakciós múlt ránehezedő öröksége között. A magyar nép többségének ösztönös józansága, hazafisága elegendő volt ahhoz, hogy elutasítsa a nyilas pártokat, és mind nagyobb ellenszenvvel viseltessen a német fasiszták iránt. De arra már nem futotta erejéből és öntudatából, hogy cselekvően szembe forduljon velük. Ugyanakkor még a háború utolsó szakaszában is jelentős tömegek szinte megszállottan hittek a német győzelemben, és hajlandók voltak érte harcolni is.

Ebben a helyzetben túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a magyar munkásosztályra nagyobb felelősség nehezedett, mint Németországon kívül Európa bármely más országának munkásságára.

Ugyanakkor a magyar munkásosztály maga sem volt egységes. Az öntudatos, szervezett munkások a nagyrészt reformista vezetés alatt álló szervezetekbe tömörültek. A kommunisták tevékenysége ugyan sokhelyütt visszaszorította vagy semlegesítette a szociáldemokrata vezetők befolyását, de ahhoz már nem volt elég erejük, hogy döntően kiküszöböljék azt. A jobboldali, Horthyékkal paktáló szociáldemokrata vezérkar a legális munkásmozgalom, a munkásszervezetek és intézmények vezetését mindvégig igyekezett szilárdan a kezében tartani, és ahol csak tehetett, lecsapott a kommunistákra. Ily módon a rendőrség által ezerféle módon korlátozott, üldözött Kommunista Pártnak még a legalitás minden előnyét élvező szociáldemokrata vezérkarral is súlyos harcokat kellett folytatnia, hogy szervezeteit kiépíthesse, és megnyerje a munkások szélesebb rétegeinek támogatását politikája számára, amely egyedül menthette meg az országot a fenyegető katasztrófától. Igaz, a szovjet hadsereg győzelmeinek és a kommunisták áldozatos harcainak eredményeképpen a forradalmi munkásmozgalom, az illegális Kommunista Párt tömegbefolyása, tekintélye állandóan növekedett. Ez azonban rendszerint csak arra volt ele-

gendő, hogy a munkástömegekben fokozza a Szovjetunió iránti rokonszenvet, táplálja a közeli felszabadulás reményét. Ahhoz viszont kevés volt, hogy nemzeti felszabadító harcra vigye a munkások többségét.

A Kommunista Párt — nem utolsósorban a jobboldali szociáldemokrácia áruló, a Horthy-fasizmust támogató politikája következtében — a második világháború idején sem tudta alapvetően megváltoztatni az ellenforradalmi rendszer konszolidációja során kialakult osztályerőviszonyokat. Annak ellenére, hogy 1937-től a népfrontpolitika megvalósítására törekedett, a második világháború végén előállott súlyos nemzeti válság idején is sokáig elmaradt a demokratikus erők összefogása. És amikor létrejött, már nem lehetett döntő fölényre juttatni a demokratikus erőket, mert a passzivitás, politikai deklaszszálódás és közömbösség, a jobboldali fertőzöttség (elsősorban a középrétegekben), valamint a munkásosztály szervezett erőinek megosztottsága, bénítólag hatottak. Népünk szinte aléltnak és tehetetlenül állott a német imperializmus oldalán akkor is, amikor már szinte egész Európa harcban állt a fasiszta barbárság ellen.

*

Milyen következtetéseket, tanulságokat vonhatunk le az elmondottakból a mára vonatkozóan? *Az első alapvető tanulság*, véleményünk szerint az, hogy a haladó, szabadságharcos hagyományok ápolása mellett, az eddigiekénél sokkal nagyobb súlyt kell fektetnünk a reakciós, nacionalista, fasiszta ideológiai hagyatékok és maradványok leleplezésére és felszámolására. A magyar reakció erői hosszú évtizedeken keresztül korlátlanul plántálhatták ideológiájukat a tömegek tudatába és semmi csodáltnivaló nincs azon, hogy ez irányú tevékenységük megszülte a maga súlyos és káros eredményét. Különösen akkor nincs semmi csodálni való ezen, ha tudjuk, hogy a magyar történelmi—társadalmi fejlődés objektív menete hosszú szakaszokon keresztül olyan konkrét viszonyokat teremtett, amelyek kiválóan kedveztek az osztályfrontok összezavarásának, és előkészítették a talajt szélesebb néprétegek körében is a reakciós ideológiai fertőzés befogadására.

A másik tanulság, véleményünk szerint az, hogy történeti okok és előzmények következtében hazánkban az osztályerőviszonyok polarizáltabban alakultak ki, mint Európa sok más országában. A kommunisták vezette baloldali, szocialista erőkkel szemben a volt uralkodó osztályok és nyilas-pártok szélsőjobboldali fasiszta maradványai állnak. A kispolgári demokráciának, az ún. középútnak, eltekintve egyes értelmiségi köröktől, Magyarországon nincs tömegbázisa. Ezt az 1956 október—novemberi ellenforradalom eseményei is bebizonyították. Amikor a revizionista aknamunka és árulás folytán a proletariátus pártja megbénult, az események napok alatt a fasiszta terrorba torkolltak és a kispolgári demokrácia, az ún. középút hívei magatehetetlenül és visszhang nélkül elszigetelődtek.

Nálunk az ellenforradalmi rendszernek, történeti fejlődésünk eredményeképpen, még aktív vezető gárdája van a levert uralkodó osztályok reakciós és fasiszta maradványaiban, és egy ideig még potenciális társadalmi bázisa, elsősorban a nacionalista, fasiszta fertőzésű kispolgári tömegekben. Ma már mindenki előtt világosnak kell lennie, hogy az ellenforradalom felülkerekedése esetén a hatalomban vezető szerepet játszottak volna az ultramontán, szélsőségesen klerikális és neofasiszta erők, s a magyar történelem annyi tragédiáját, katasztrofáját okozó reakciós, nacionalista hagyományok éledtek volna fel.

Ez a rendszer a megváltozott történelmi körülmények között is, alapvető sajátosságait tekintve, nem állt volna messze a nálunk már ismert és kipróbált reakciós, fasiszta rendszernek valamelyik válfajától. (Mindszenty fellépése és fellépésének visszhangja még a polgári demokráciát kívánók táborában is kijózanítólag hatott.)

Nem zárhatjuk le másképpen ezt az előadást, mint hogy újra felhívjuk a figyelmet a nacionalista, fasiszta ideológiák, azok maradványai elleni küzdelem döntő fontosságára. A magyar nacionalizmus, fasizmus mélységesen nép- és nemzetellenes, haladásellenes lényegének leleplezésében túl kell jutni az általánosságokon. Konkrét, adatszerű, részletekbe menő tudományos, publicisztikai és dokumentációs munkára van szükség, hogy a nacionalizmus, fasizmus hosszú évtizedek alatt sok úton-módon mélyen beivódott mételyét semlegesíteni és felszámolni lehessen. Semmi kétség nem fér hozzá, hogy dolgozó népünk egészének józansága, embersége, igaz hazafisága és demokratizmusa — ha megfelelő, őszinte, meggyőző és bizonyító eljárással közelednek hozzá — előbb-utóbb nyom nélkül le fogja küzdeni, fel fogja számolni a reakciós korszakok súlyos ideológiai örökségét, terheit.

A magyar tudományosság megtisztelő feladata, hogy ehhez népünket hozzásegítse.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Az előadást követően *Sallai Elemér* szólalt fel, aki felszólalásában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a sovinizmusnak, a nacionalizmusnak nálunk rendkívül mély gyökerei vannak. A sovinizmus, a nacionalizmus a Horthy-rendszer ideje alatt hatalmába kerítette a művészetet, az irodalmat, a tudományt, betört a gyárakba, az üzemekbe és a hadseregbe. A hadseregben a sovinizmusnak, a nacionalizmusnak ezeket a mély gyökereit a felszabadulás után nem számoltuk fel teljesen, ami kultúrpolitikánknak súlyos fogyatékos-sága volt. Éppen ezért lehet rendkívül nagy örömmel üdvözölni azt, hogy ezek a kérdések ma már a Magyar Tudományos Akadémia ülészakán meg-tárgyalásra kerülnek. Volt ugyan sok értékelő előadás, de nem elég ahhoz, hogy ennek révén felszámoljuk azt a rendkívül súlyos betegséget, amely emésztette a nemzet testét és amelynek eredményeképpen az ellenforradalom-ban olyan sikerrel tudtak jószándékú embereket is csatasorba állítani. Szük-séges, hogy ezt sokkal jobban meg tudjuk akadályozni a jövőben és fel tud-juk számolni az ezen a téren fennálló hiányosságokat.

Elnöki zárószavában *Molnár Erik* akadémikus hangsúlyozta, hogy a magyar történelemnek valóban fontos problémája az, hogy az a Magyar-ország, amely 1919-ben elsőnek követte a Szovjetuniót a kommunizmus útján, 1944-ben hogyan vált Hitler utolsó csatlósává.

Azt hiszem — folytatta *Molnár Erik* akadémikus — hogy Balázs elvtárs előadása és az a könyv, amit ebben a tárgyban írt, lényeges hozzájárulást jelent e kérdés vizsgálatához. Helyesen mutatott rá a kispolgárság történeti szerepére, mint legalább is az egyik tényezőre, amely ezt a fejlődést meghatározta és helyes az az álláspont, hogy 1867 és 1914 között a 48-as demagógia és antiszemitizmus volt az az eszköz, amelynek segítségével az uralkodó osztályok a kispolgárságot a maguk szolgálatába állították, s 1919 után ez a 48-as demagógia alakult át revizionista, irredentista demagógiává és terebélyesedett ki 1919 után az az antiszemitizmus, amely 1914 előtt inkább csak lappangott az országban.

Egy tétel bizonyos fokig kifogásolható Balázs elvtárs gondolatmeneté-ben. Ez az a tétel, hogy a magyar kispolgárság az Osztrák—Magyar Monarchia keretében bizonyos pozitív gazdasági előnyökhöz jutott, ami politikai magatar-tásának meghatározásához hozzájárult. Ez az időszak 1867 és 1914 között a kapi-talista fejlődés korszaka. A kapitalista fejlődés lényegéhez tartozik a kispolgárság felőrlése. A kérdést tehát úgy kell feltenni, vajon a kettős monarchia létezéséből származtak-e olyan tendenciák, amelyek ellensúlyozták, vagy bizonyos mértékig ellensúlyozni voltak képesek a kapitalista fejlődésnek ezt a tendenciáját.

Az árutermelő mezőgazdasági kispolgársággal kapcsolatban így első pillantásra még az ember feltehet hasonló előnyöket, a közös vámterület által létesített hatalmas piac révén. De nehezebben áll a kérdés az ipari kispolgár-sággal kapcsolatban, amely éppen a monarchiában nemcsak a magyar ipari tőke fejlődése következtében kellett hogy szenvedjen, hanem az osztrák ipari tőke fejlődése következtében is.

Azt hiszem, ezt a kérdést még nagyon alaposan meg kell vizsgálni; ezenkívül természetesen az egyéb kérdéseket is. A 48-as pártok szerepét, osztály- és tömegbázisát, az antiszemitizmus fejlődését, egyszóval azokat a tényeket, amelyekhez kapcsolva az antiszemita érzéseket fel lehet szítani Magyarországon. Mindezek olyan kérdések, amelyek további kutatásra várnak.